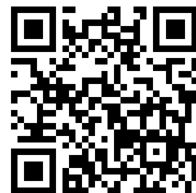

Politički razgovori

na

južnoj promenadi

u

Zagrebu.

U Zagrebu 1864.

Brzotiskom Antuna Jakića.

A. Jeste li čitali onaj program „Uvjetno ili bezuvjetno?"

B. Dakako.

A. No! pa što velite k tomu?

B. Moram vam iskreno reći, da već do samih programah ništa nedržim; vi ćete se još dobro sjećati onoga programa, što je izišao u zimi god. 1860—61?

A. Mislite li onaj, što su ga podpisala gg. Janković, Kukuljević, Prica, Bogović i Vukotinović.

B. Jest taj, a i sadašnji dvorski kancelar znao je zanj. Vidite dakle, taj program nije bio bezimen, a ono je ipak minulo samo njekoliko mjesecih, pa je veći diel podpisanih odstupio. Sadašnji program potekao je djelimice upravo iz onih istih krugovah, i zato neimam skroz nikakova jamstva, neće li se za njekoliko nedjeljah isto tako zaniekati, kao onaj onda; ta i onako se u njem jasno i razgovetno kaže, da je izhodište našega današnjega ustavnoga života volja vladarova, i da svaki program mora već unapried odgovarati zahtjevom vlade; a zna li vlada danas, kakovu će politiku tjerati za tri mjeseca? Sjetite se samo frankfurtskoga sastanka vladarah i sadašnjega prijateljstva s Pruskom! Ja držim samo do jasnih, trajnih programah političkih stranakah, da se narod po okolnostih može odlučiti, koga će podupirati, komu li će dati mandat i komu prikazati povjerenje da ga vodi, kao što to vidimo u Englezkoj, gdje su, kako kad, sad jedni, sad drugi na kormilu. Al predlagati stanovite uvjete, i to bezimeno, da se porazumljenje postigne, znači po mom izkustvu toliko, koliko sastaviti kupovni ugovor za stvar, koja se neposjeduje, ili s kupcem, kojega neima.

A. Negledeć na razliku medju vanjskom i nutarnjom politikom, mislim, da nećete valjda sravnjivati našu domovinu s Englezkom; gdje u nas ima živaljah za jasne i naročite političke programe? Gdje je mjesta za takovu djelatnost stranakah!

B. E, vidite, nas je izkustvo već naučilo, da narod za materijalne ili političke nevolje posve drugčije osjeća i radi, nego onda, kad ga stanoviti odnošaji u narodnu brigu meću. Svakoj

zemlji treba pouzdanih muževah, ili bolje reći stranakah, različita pravca, koji će sine ira et odio i primjereno okolnostim izmjenice rukovoditi javno mnenje. U Englezkoj radi se ob obćih europejskih stvarih i portefeuillih; kod nas o austrijanskih poslovih i najviše županijskih službah. Razlika je samo u tom, da se ondje, kako rekoh, radi sine ira et odio, a u nas da se to izvodi cum abundanti ira et odio.

A. Vi se udaljujete od pitanja; što se tiče vriednosti programa, nek vam bude prost vaš subjektivni nazor, samo bih želio znati, što sudite o uvjetih, koji su izrečeni u programu.

B. Znajući, kolikom se lahkoćom u Austriji i izvan nje prekoračuju najsvečaniji ugovori, nedržim ništa do obećanjah, što bi imala valjati ponajviše istom za kasnije eventualitete, dočim bih prošao u parlamenat, koji zaključkom većine, na posve ustavan način i u suglasju s eksekutivom, može po okolnostih sve promieniti, dapače i mora i hoće mienjati. Veća strana točakah, što se u vašem programu nalaze, neimaju, po mojoj misli, nikakove praktične vriednosti. Prvo, na što bi se tu imalo paziti, bilo bi, po mom mnenju, uredjenje i vlast ili područje toga parlamenta; samo u njem nalazim ja jamstva za sve; a o tom neima ni slove u programu. Prvo je pitanje kod svakoga izjednačenja, dobivam li, gubim li od ustavnih pravah pogledom na vremena prije 1848. godine? Drugo je pitanje, koliko ću s drugimi dieliti i koliko meni ostaje, ili drugimi riečmi, koliko sam dobio autonomije?

A. Sad ste pobijeni! jer ja ću vam nepobitno dokazati, da car. vieće ima veću vlast, nego ju je ikada imao ugarski sabor i da veljački patent mnogo više autonomije daje Hrvatskoj, nego ugarski ustav, neuzimajuć još u obzir zakone od 1848. godine.

B. Upravo sam željan da čujem vaše dokazivanje; nu moram vam odmah reći, ako vam to i podje za rukom, da ste tim odsudili program „Uvjetno ili bezuvjetno“, jer se tim nije bavio, et hoc erat demonstrandum.

A. Kanimo se sada programa; sad se pita, je li dobivamo ili gubimo. Vi ste jamačno čitali debate u poslaničkoj kući o šlezvižkom poslu? — Recite mi, je li ugarski sabor ikada uticao u izvanjske odnošaje, je li se u njem ikada takova debata vodila? — Niečite zatim, ako možete, da nije Ugarskoj svaki upliv uztegnut u neizravni porez, kao sol, carinu; ista krunska dobra i njihovi dohodci bijahu oteti svakoj kontroli, dočim „Reichsrath“ razpravlja o cielom obsegu proračuna, koli troškovah, toli doho-

dakah. Carev. vieće je sabor europejskoga znamenovanja, a što je bio ugarski sabor? — A to ćete mi i opet morat dopustiti, da je uviek više jamstva, kad sve zemlje monarkije sudjeluju na saborskih razpravah, nego onda, kad je veća polovina monarkije, absolutno vladana, bila vazda samo proti i nikada za opoziciju ugarskoga sabora. Toliko glede ugarskoga sabora, što se pako našega tiče —

B. Stanite! Nemiešajte ovih dvajuh pitanjah, ustavna naime prava narodah i autonomiju.

A. Dobro dakle.

B. Moram vam priznati, da me je razprava carevinskoga vieća jako veselila, al ja iz nje izvodim upravo protivno. Istina je, u ugarskom saboru nije se baš na poseb govorilo o izvanjskoj politiki, al jesu li razprave toga sabora imale veći upliv na izvanjske odnošaje, nego sadašnje, to je istom pitanje. Ministarska većina, koja je vrlo neparlamentarnim pismenim odvjetovanjem izvan carevinskoga vieća postignuta, nesmije nas u našem tvrdjenju smesti, da šlezvig - holštajnska ekspedicija izvan njemač. saveza, ili što više na korist londonskoga protokola neima većine, jer inače bi se onih 10 milijunah, a ne matrikularna pristojba dozvolila bila. Što se tiče nezastupanih zemaljah, to su ili u obće proti ratu i troškovom, jer ovo pitanje na njih nespada, ili pako, ako se upuštaju u njemačko pitanje, to bi bilo načelo narodnosti i federalistom i dualistom odlučni momenat, ali nikada londonski ugovor. Uprkos svemu tomu bijaše debata u poslaničkoj kući zanimivo štivo u novinah, sve, što hoćete samo ne utjecanje u izvanjske poslove, niti je proizvela ikakovu promjenu programa, niti ministarstva, dočim, zakonito barma, ugarski sabor zaniekanjem novakah i podpore, pače zaniekanjem uporabe ugarskih četah (koje sada u istinu vojuju) više ili bar upravo toliko imao bi zakonitih sredstvah uticati u izvanjske odnošaje koliko i carevinsko vieće. Sjetite se samo vremenah Marije Terezije i Franje I., i nećete moći zaniekati praktično značenje ugarskoga sabora za izvanjske odnošaje. Još manje mogu dopustiti veću vlast carevinskoga vieća, što se poreza tiče. Istina je, da su dohodci krunskih dobarah, carinah i soli bez daljnje kontrole vladi pripušćeni bili, al što je to bilo drugo, nego normalni budget, za kojim se u Austriji istom teži i koji je u Englezkoj istom koncem prijašnjega stoljeća zaveden. Pitajmo carevinsko vieće, nebi li s veseljem prepustilo vladi bez kontrole državna dobra, carinu na granici i monopol soli, kad bi moglo osloboditi zemlju od neizravnih daćah i

izravne moglo odrediti jedino na civilnu upravu, a sve drugo kad bi zavisilo od dozvole njegove. Uprav izvanjski odnošaji i porezno pitanje dokazuje, da su zemlje ugarske krune imale vrlo praktičnih zastupnikah i državnikah, koji su mnogo više držali do stvari, nego do forme. Samo vam treću točku mogu dopustiti, da učešće sviuh zemaljah središnjemu saboru veće znamenovanje daje, nego što ga imaju dva ili više saborah; proti tomu i neima nikoga u načelu. Al se samo po sebi razumije, da bi taj središnji sabor morao imati jednaku vlast, kao što su ga imali dotični sabori, ako se hoće, da djelitba toga prava s drugimi pokrajinami Austrije uspije.

A. Vi dakle nećete da dopustite, da sadanje carevinsko vieće neima veće vlasti od njekadanjega ugarskoga sabora. Neka bude, al buduć da nemožete ništa proti tomu reći, da je središnji sabor više vriedan nego razkomadanje ustavnih pravah u više saborah, to mi razjasnite odkle i zašto oposicija proti „Reichsrathu“?

B. Ja sam vam već rekao, neka se „Reichsrath“ tako uredi, da bude imao ona ustavna prava, koja imasmo mi i neka se necentralizira više nego li je potrebno, onda će se u Ugarskoj i Hrvatskoj promieniti stanje stvarih.

A. Tako bi mogla govoriti Ugarska, ali Hrvatska! — Uzmite vi samo našu zemaljsku skupštinu, jer to se nemože zvati zemaljski sabor prije 1848. godine, i sravnite ju s položajem sabora, koji bi imali u smislu veljačkoga patenta, pa recite mi, je li pravo radi hrvatska opozicija, pošto smo stekli autonomiju u administraciji, o kojoj nismo ni snivali; pošto imamo dvorsku kancelariju, namjestničtvo, stol sedmorice, — jednom riečju, čovjek bi morao poluditi, kad bi htjeo da razumije hrvatsku opoziciju.

B. Dragi prijatelju, vi opet miešate ustavna prava i autonomiju, to su dvie različite stvari; to je pometnja pojmovah, rekao bi naš podžupan, kao što ću vam odmah dokazati. Mi bi možebiti mogli i pod najabsolutnijom vladom imati najveću autonomiju i uz najnapetiju centralizaciju najveću političku slobodu; razlučimo najprije liberalne i narodne zahtjeve. Vi kažete, da se hrvatski sabor od 1848. godine i sabor u smislu veljačkoga patenta (jer sabor od godine 1861. neima trajućih chance-ah) jedan od drugoga bitno razlikuje. Dobro. Al prije svega zaboravljate pri tom sabor od godine 1848. Je li ograničenost njekadašnje zemaljske skupštine spravio u grob veljački patent ili pako dogadjaji god. 1848? Zaboravljate nadalje, da je Hrvatska godine 1848. svoje vlastite financije, ratne stvari itd. imala. To medjutim spada na točku

autonomije. Sjetite se dakle samo zaključakah sabora od 1848. god., i sravnite vlast ovoga sabora s vlašću našega budućega sabora. Al kanimo se pravnoga temelja, pa podjimo na polje oportuniteta, kako vas volja daleko. Praktično ako uzmemo, tko nam stavlja alternativu: ili zemaljska skupština prije 1848. godine, ili sabor veljačkoga patenta? Koliko ja znam, nitko. Bečka vlada nestavlja nigdje takove alternative, ugarski sabor čeka na naše uvjete, a u zemlji neima stranke za program od prije 1848. godine. Odkle dakle da nam prieti stanje od prije 1848. godine? Medju onim vremenom i sada ima nječesa, što bi vi preskočiti rada, godina naime 1848. Nevjerujem, da će itko dogadjaje ove godine iz njezine poviesti izbrisati i njihove posljedice samo onako s uma metnuti. Što se pako naše autonomije tiče, to vas mogu uvjeriti, da i desetinski i urbarski poslovi u državno vieće putuju; naše narodne oblasti tjeraju centralni organi, i sva neugodnost, kojoj možebiti centralna vlada daje povoda, pada na naše oblasti, dočim su jim u tom poslu možebiti čiste ruke bile. Hrvatska želi realnu, ne formalnu autonomiju, koja je jedino na to odredjena, da za druge odgovara. U svakoj točki uzimate formu mjesto stvari, kao u izvanjskih stvarih, tako u pogledu poreza i naše autonomije..

A. Vi velite, da hoćete s menom na polje oportuniteta, kako mi je volja daleko. Morat ćete mi dopustiti, da mi možemo uviek računati na podporu vlade, ako uz nju pristanemo u materijalnih pitanjih; mi želimo željeznicu, vjeresionu, naši urbarijalni odnošaji valja da se što prije urede, — to su same stvari, koje nas na Beč vežu; ako bogata Ugarska može čekati, nemože siromašna Hrvatska. Stanovište oportuniteta zahtieva ovdje diametralno protivnu politiku, i zato se nemože centralistom upisati u grieh, ako se služe oružjem, što jim je u rukuh.

B. Prvo mislim, da vlada ili centraliste, kako vas volja, pogledom na obće stanje naših financijah i narodnoga gospodarstva mnogo više interesa imaju, što se tiče materijalnoga razvitka, nego mi sami, i da oni sami sebi, ako ono stoji, što prije rekoste, veće rane zadaju, nego nam; drugo ova pitanja nisu riešena pukim ulazom u „Reichsrath“. Da pobliže što rečem, moram primietiti, da je željeznica cielomu austrijanskomu gospodarstvu a i vojnim svrham od koristi. Ako se nadju sposobni glavničari, graditi će se, a našim ulazom u „Reichsrath“ neće se priskrbiti ni jedan glavničar. Na svaki način treba godinah k tomu, dok se dogradi željeznica. Tko zna, neće li za njekoliko godinah biti koji drugi program jedino spasonosan, ta tomu treba samo ili liberalnijega ili

federalističkoga ili dualističkoga ministarstva. Što se vjeresije tiče, to znate, da ne samo Ugarska usuprot opoziciji ima vjeresionu, nego da se porazumljenjem kojim mu drago novac u Austriji niti množi, niti jeftiniji biva. Što se naposeb tiče naših nutarnjih odnošajah, to mislim, da nebi smio politiku naših domaćih oblastih ni s vašega stanovišta sretnom zvati, ako metnete u kakov mu drago savez ova pitanja s državopravnim odnošajem. U njihovom bi interesu bilo, da pokažu, koliko je vriedna naša autonomija, jer danas nam nije pomoženo samim narodnim jezikom. Naša sva nevolja leži napokon u intelektualnoj i moralnoj zapuštenosti našega naroda, zato pako može nam svećenički i učiteljski stališ djelovati. Ja se mučim, da si oko kuće perivoj zasadim, a svake godine posjeku mi hrastove za luči, juniperus virginiana za bičala, boriće za božićnice; pokose mi djetelinu u noći, odvezu snopove i sieno, nespominjuć običnih kvarovah i paleža. Mislite li, pa bi i tomu tim pomoženo bilo? Kad bi prostim primljenjem vladnoga programa novac bio doveden na 5 procentah, porez se umanjio, pružila se pruga od Zemuna do Rieke, i seljak s toga postao uman i obrtan, — ja bih ga prvi podpisao. Cielo vaše umovanje naliči nagradi i kazni; to može valjati kod osobah, nipošto narodah, a imenito smo god. 1850. izkusili, da su naše zasluge državnim svrham zapostavljene, i isto tako neće se na obratni način državna svrha, u koju i naš materijalni razvitak spada, zametnuti, da budemo kažnjeni. Za materijalni razvitak ciele Austrije treba dovoljna jamstva, a tu zauzima prvo mjesto ustav, slobodno od svih primljen.

A. Ja takodjer ništa drugoga neželim, al upravo zato pitam vas, što razumievate pod valjanim ustavom?

B. Već sam vam rekao.

A. Razumiem li vas pravo, to ste vi pripravni sudjelovati na cjelokupnom ustavu; nu taj ustav morao bi, što se tiče obsega njegovih slobodštinah i pravah, ravan biti prijašnjemu u svem; na dalje vi hoćete, da se obseg predmetah pred središnji parlament spadajućih ograniči na tek najnuždnije stvari, da se neokrnji samouprava zemlje. Nije li tako?

B. Upravo tako.

A. Ja mislim, da je prvoj želji zadovoljeno veljačkim patentom, a drugoj programom, o kojem se upravo sada govori.

B. Ja nemogu pristati uz vaše mnenje, te mislim, da ćete napokon i vi uza me stati. Oba moramo željeti krepku eksekutivu, prema kojoj mora svaki pasivni odpor, kao što je uzkraćenje po-

reza, ilusornim postati. Parlamenat imade moralnu silu i to samo onda, kada je prama vladi u opoziciji. To je slučaj, komu se medjutim bečko ministarstvo može ukloniti gospodskom kućom, koje članovi imenuju se do smrti; ali negledeć na to, znamo, da carevinsko vieće može porez samo povisiti, a nipošto umanjiti; k tomu imadu svi iz periode 1850—1860 pronikli zakoni valjanost, dok se nepromiene, a to može, kao što je već gore spomenuto, vlada uviek zapriečiti. Ovo su, kako ja mislim, već tri stožerne točke. A što se tiče autonomije, istina, rečeni je program u svojoj drugoj točki, gdje naime govori ob odieljenju izravnih i neizravnih porezah, pogodio stvari upravo u živac, ali — — —

A. Nu, kakov ali?

B. E vidite, da je taj program stavio samo ovaj, i nikakov drugi uvjet, nebi se morali bojati, da će se od 6 stavljenih uvjetah 5 izpuniti, a možebiti upravo ovaj zaniekati; nu ovako reći će, od šest stavljenih uvjetah izpunjeno je pet, a što još manjka, to ćemo već dobiti, itd. itd.

A. Ja nimalo nedvojim, da mi pomoćju Magjarah u carev. vieću nebi mogli prodrieti.

B. Slušajte, ja ću vam u njekoliko riečih jasno i razgovetno kazati, kako bi se te željene promjene veljačkoga ustava svršile ma i pomoćju Ugrah unutar granicah njegovih: poslanička kuća zabacila bi naše autonomne, a gospodska naše liberalne zahtjeve; dočim bi liberalci dolnje kuće radostno pozdravili razširenje njezinih (dolnje kuće) povlasticah, gospoda bi gornje kuće sve zabacila, a obratno isto tako propala bi decentralizacija u dolnjoj kući. Nam bi se godilo kao dvojici whist igrajućim, gdje si partneri odigraju renonce; nam nebi bilo druge zadaće, nego karte dodavati i gledati! Čitajte samo razprave, pa ćete se osvjedočiti; vjerujte vi meni, cielo pitanje kreće se upravo oko toga, da li se počme raditi o porazumljenju unutar veljačkoga ili našega ustava.

A. Ali ja vam velim, da ćemo usljed te subtilnosti postati žrtvom porazumljenja medju Bečom i Peštom. Magjari su tako zabrinuti za svoju narodnu supremaciju, da će ovoj napokon žrtvovati i liberalizam, a mi ćemo imati opet našu zemaljsku kongregaciju, uži „Reichsrath“ u Pešti, širi u Beču, a u slučaju, da se nesporazumie Beč s Peštom, imati ćemo provizorij.

B. Ja mislim, da je strah, kao da će porazumljenje medju Bečom i Peštom nam škoditi, sasvim netemeljit, a pobija ga i samo izkustvo. Zimi god. 1860. bijaše vlada za uniju s Ugarskom, pače

i kod nas ovdje pristajahu ljudi uza nju, naši sadanji državnici pisahu i podpisivahu s unionističkom strankom zajednički program, vlada je dakle hotjela, dapače i sama žrtva, u vašem smislu, bijaše pripravljena, pa ipak je vlastito postupanje ugarskoga sabora dalo vladi povoda, da promieni svoje držanje; sgoda i još k tomu liepa bijaše u rukuh, pa se Ugarska ipak nehtjede njom poslužiti. Promieni li, ma bilo s kakovih razlogah, vlada i opet svoj program, to ja držim ugarske državnike za pametnije, nego da prime toli pogibeljan dar. Nu neobaziruć se na sve to, mislite li vi u istinu, da bi se s mjesta stanje stvarih promienilo, čim bi mi unišli u carevinsko vieće, u slučaju, kad bi se, kako vi mislite, što ja medjutim nedopuštam, vlada i car. vieće s ugarskim saborom porazumjeli, za cienu i onako dosta kukavnoga autonomnoga položaja Hrvatske; mnijete li vi sbilja, da bi se to porazumljenje moglo razbiti, jer smo mi na putu? Ja scienim, da bi nas jednostavno majorizirali, te „reichsrathskim" zaključkom in optima legali forma Ugarskoj pridružili; ako bi se naime uz tu cienu mogla postići nagoda medju vladom, car. viećem i ugarskim saborom, česa medjutim neće biti. Ta već su i same poluslužbene novine dokazivale, oddruženi od Ugarske da neimamo nikakova prava na ustav. Porazumljenje tako ovdje kao i u Pešti može sè postići samo jednim putem.

A. A taj bi put bio?

B. Pošto pravo abstraktno vojuje svakako za naš ustav, to bi nas tek probitačnost mogla privoljiti, da ga se ostavimo; neka se stvar učini probitačnom. Čini se, da ovo osjećaju i u Beču, samo što im se neće zaseći u veljački ustav, nego vole provizorijom stvoriti toliko sjene, da će veljački ustav sinuti u što većem svjetlu. Ovo je, mislim, što se tiče Hrvatske jako vjerojatno, a glede Ugarske jamačno krivi put, kojim se je pošlo.

A. Oprostite, ali meni se čini, da vi cielo to pitanje, a napose i naše stranke odviše idealizirate, kada im podmećete krive razloge, i ako mislite, da s njihovih razvijenih mislih potiče i opozicija i sredstva za porazumljenje. Mislite li u istinu, da naši ljudi shvaćaju političko pitanje s tako visoka gledišta? Vjerujte mi, puke osobnosti, pohlepa za službami, a u najboljem slučaju ambicija i taština, to su vam, s malimi iznimkami, njetila našega političkoga života!

B. Dopušćam vam drage volje, što uztvrdiste, da ja stranke idealiziram; nu ja bi to učinio i kod moga protivnika, pače kao pristaša jedne stranke morao bi to činiti. Nemislim, da bi ikoji

francezki senator priznao, da podupire carstvo s toga, što vuče 30,000 franakah plaće, za tu stvar znati će ma odakle bilo navesti drugih razlogah, nu svakako će svoje ružno koristoljubje idealizirati kao domoljubje. Ali na političkom bojištu nalazimo sama kriva idealiziranja, pa je s toga svejedno, označuju li navedeni razlozi stvar upravo onako, kakova je; osobe mogu biti po sebi posve raznolike, stranke sa svojimi ideami ostaju jednake. Ja idealiziram stranku od 13. srpnja, i obje stranke od 5. kolovoza, jer imade svagdje poštenih ljudih, pače ja idealiziram i „Agr. Ztg“ i „Narodne Novine“; one sliede uviek nazore vladine, jer ih drže za najbolje i najudobnije, inače nebi se smjeli s njimi ni prepirati. Ja bi pobijao njihove navedene razloge, nebrineć se za povod njihova držanja. Čovjek ide za svojom koristi, razlika je samo u tom, što ta korist može biti ili podla ili uzvišena; kao što protivne vojske jedna na drugu udaraju, neobziruć se na pojedine osobe, te jedna tjera drugu iz njezina položaja, nebrineć se, bori li se tko od njezinih protivnikah, bore li se sami njezini ljudi iz oduševljenja, slavohlepja, radi plaće ili tek prisiljeno: isto tako netreba u politici gledati na osobe, nego se držati same stvari, koju zastupaju, a ne osobah, koje zastupaju politički program, osim ako uz kakov program ili načelo pristaje cio stališ, n. pr. trgovački stališ, posjednici, svećenstvo, vlada; nu u ovakovom slučaju imademo već nješta stvarna, načelna, a ne osobna. Ta izkustvo uči nas, da pojedine osobe imadu samo tako dugo snage i popularnosti, dok se identificiraju sa stanovitimi načeli, čim ostave ta načela, propadnu i one; uviek se dakle radi o stvari, a ne ob osobah, i ona se pokazuje vazda idealiziranom.

A. Vi govorite o tih stvarih, kao da imamo točno izraženih političkih programah. Nu u nas je samo jedan jasan i razgovetan program, naime veljački ustav, i ovomu kao protuprogram negacija. Jer ono, što se govori o centralizaciji, federalizmu i dualizmu nesačinjava dovoljan razlog dieljenju, jer je i veljački patent takodjer i dualističan i federalističan i jer je tako ugarski sabor priznao centralizaciju, kao i hrvatski dualizam. Stranka 13. srpnja imade možebiti ustanovljeni program o sjedinjenju, nu taj se nemože izvesti, a njezin sadašnji savez sa njekadašnjimi protivnici može biti očevidno u zajedničkoj negaciji; nijedna tih stranakah neće žrtvovati svojih političkih nazorah drugoj. Čim dodje vrieme, te se bude valjalo okaniti negacije, početi će se stranke raztvarati, pa ćemo naći kakov nemogući unionistički, Kvaternikianski, ali po svoj prilici nikakov program.

B. Tant mieux pour vous! Mislim ipak, da ste sašli s prava puta. Mimoišav, da je i negacija u stanovitih okolnostih program, hoću da vam samo kod sliedećih stvarih prigovorim. Njekadašnja unionistička stranka nije tako zavadjena sa svojimi bivšimi protivnici, kako vi mislite. Moguće, da imade jošte pojedinih puritanah, koji drže, da još uviek obstoji njekakova pravna veza medju Ugarskom i Hrvatskom; nu veći dio mora držati, da su dogodjaji god. 1848. pravnu onu svezu faktično prekinuli; a mislim da se nevaram, tvrdeć, da će i njekadanji protivnici unionističke stranke dopustiti, da je pravna sveza raztrgana silom oružja a ne pravno. Jer kad se dva naroda pobiju, prestaju ugovori, nu iza borbe sliedi uviek ili mir ili kakov drugi čin, kojim se mjesto faktičnoga uvadja kakov pravni položaj. To je čin, koji još manjka, i koji budućemu položaju obiuh zemaljah a priori neprejudicira. Razlika mnenja mogla bi se kasnije poroditi, sada je još neima. A što se tiče samoga sjedinjenja, to valja ovdje opet razlikovati stvar od forme. Ugarska i Hrvatska utanačile su uniju, da jedna drugu jači i pomaže; pa vidite, obje su, i sdružene i razdružene imale uviek jednak udes. Uzmite periodu od godine 1850.—1860., od 1860.—1861., od onda pa do današnjega dana, te ćete vidjeti, da im je bio uviek jednak udes; ta oba branimo zajednički dvostrane državne ugovore. Što se tiče forme sjedinjenja, to je dakako drugo pitanje, ona se može očitovati tako dobro u centralnom parlamentu kao i u Pešti; ona može biti administrativne, ona može biti i legislativne naravi; nu to je pitanje, koje niti će se ovdje niti u Pešti, dapače niti u Beču konačno riešiti; ono će se riešiti možebiti u Frankfurtu, u Parizu ili na Balkanu, jer manja ili veća centralizacija Austrije europejsko je pitanje.

A. Vidite li, da neimate programa!

B. Narod neka negubi svojih pravah, koji mu jamče za slobodu; neka dobije toliko prave autonomije, koliko treba radi svoga narodnoga razvitka i neka se s Ugarskom na toliko solidarno sdruži, na koliko je to radi osiguranja ovih uvjetah potrebno. Ja mislim, da je to jasan i pošten program; a da se ima u bitnom izvesti, o tom nebi smio nitko dvojiti, ako i jest moguće da forma po okolnostih bude različita.

A. Ovo su načela, koja se mogu liepo napisati i još ljepše izgovoriti, al koja u sadašnjem stanju stvarih neće imati nikakova praktična uspjeha. Vlada od svoga programa neće odstupiti, ako li odstupi, to će se prije ograničiti liberalizam, nego li razširiti. Budite pravedni, pa se sjetite posljedicah prvoga parla-

mentarnoga života godine 1848. Uz najbolju volju nemože vlada odmah dati oveću vlast carevinskomu vieću, to će biti kašnje, dok se sav državni ustroj razraste, al da se s mjesta podigne sgrada, za koju je Englezkoj trebalo stoljećah, to čini mi se da je pogibeljan dapače utopičan podhvat, te se od njega nije nikako nadati uspjehu. Pitanje je evo ovo: hoćete li se onim zadovoljiti, što vam se daje, dobro; nećete li — volenti non fit injuria.

B. Što se prve točke tiče, oprovrgnuti ću ju primjerom, jer će se tako preporno pitanje najbolje razjasniti. Pomislite si više vlastnikah šumah, koji pazeći na svoju korist hoće da drvariju, pašu i lov neuživaju pojedince u svojih dielovih, već zajednički u cieloj šumi. Budući da o pravnom temelju i onako nećemo govoriti, to ćemo reći da se samo po sebi razumieva, da svi kontrahenti imadu osbiljnu volju složiti se. Koji će dakle biti prvi uvjet, da se izvede ova osnova? Bez dvojbe taj, da sve ugovarajuće stranke imadu podpuno pravo vlastničtva, t. j. jednaka prava u svih šumskih dielovih, jer kad bi njekoji posjednici n. pr. samo pravo paševine i lova uživali, a ne ujedno i pravo drvarije, kako bi mogli biti zajedničari, da neokrnje druge stranke? Jednakost pravah zahtieva se ovdje isto tako, kao u matematici jednorodnost faktorah, jer se 100 jajah nemože multiplicirati sa 5 ft. slanine. Vi se neprotivite zahtjevu ravnoga prava, nego vi hoćete, da ga se jedni posjednici odreknu, da se ravnopravnost s drugimi uzmogne izvesti, a ja mislim, da bi oni morali u tu svrhu najprije steći to pravo. Vaša nagodba ište ograničenje u liberalnom smislu, a moja razširenje. Nu prodjimo se toga pitanja, može li se od nas pravednim načinom zahtievati, da se odreknemo svoje koristi zato, što i drugi neimaju na nju prava; neznam, da li vi tim parlamentarnoj zrelosti druge strane nenanosite veliku krivicu. Ja ću ponajglavnije odgovortti na vašu alternativu. Vi velite, da nas na prosto pitaju: hoćemo li, nećemo li; ja mislim, da bi se imalo reći: pitali su nas i mi smo već odgovorili. Ovoga smo se pitanja već riešili, a ono nas ipak opet pitaju i agitiraju za protivni odgovor. Što to dokazuje? — Najprije hoće da imadu našu privolju, premda ona neima nego moralne vriednosti, jer činah promjeniti nemože; a budući da pristup Ugarske i Hrvatske nebi podnipošto olakšao položaj ministarstva, to nadalje neima dvojbe ni o tom, da tu našu privolju trebaju, jer drugčije bi se radovali našoj negaciji. Slobodna privolja i pojedinoga čovjeka i cieloga naroda može se pako samo onda steći, ako je onaj, koji privoliti ima,

ili na to obvezan, ili se s toga nada koristi, ako dakle neima ni jednoga ni drugoga, nemože govora biti ni o slobodnoj privolji.

A. Dà! kad bi vi izbore, obće glasovanje, saborske zaključke, jednom riečju sva očitovanja u svojkolikoj Europi oštrim okom smatrali, uvjerili bi se, kako je težko uztvrditi, ovo je slobodno ili neslobodno očitovanje ili privolja. Ako kojoj vladi, kao što vi mislite, i treba slobodne privolje, to joj je za svaki slučaj sasvim dovoljna i formalna privolja. Ja vam netrebam istom kazati, kakova sredstva vlada ima, i kako je politički nezrio ne samo naš nego svaki seoski puk, da vas uvjerim, da formalne privolje nisu baš nemoguće.

B. Nije mi ni na kraju pameti, da vam to zaniječem, nu na svaki način odgovorni su za posljedice svega toga oni koji ovako privole. Narod pozivlje na odgovornost i pojedine ljude i ciele stranke, ako je po njih zaveden. Zaključi li većina saborska, u kojem i ja budem, da se prima veljački patent ili bezuvjetni savez s Ugarskom, ja ću biti zadovoljan, jer nisam za ništa odgovoran. Ovako misle, čini mi se i stranke; ona koja nadvlada, mora da je odgovorna; ako li nezadovolji svojoj zadaći, nestati će joj temelja i povjerenja, a izvan Rusije mislim da su sve europejske države u takovom položaju, da im vlade nemogu za dugo obastati proti naročitoj većini. Ono je n. p. moguće, da si Bismarck vještim i sretnim obavljanjem poslovah, ako uz to skrene na drugu stazu izvanjske i nutarnje politike, pribavi većinu; to dopuštam, nu s manjinom neće se on za dugo održati, ako i bude državnimi poslovi Pruske na taj način upravljao; al još mnogo težje, a na svaki način bez svrhe je vladanje sa krivom većinom. Treba li vlada moralne podpore naroda, to joj umjetna većina nehasni ništa, a netreba li te podpore, suvišna joj je i većina.

A. Al veljački ustav već obstoji po formalnom pravu; pa ako hrvatski sabor pošalje još i svoje poslanike u carevinsko vieće, to će taj ustav imati i privolju zemlje. Hoće li većina sabora biti i većina zemlje, o tom može svatko imati i svoje posebno mnenje, nu jamačno nemože nitko ništa znati, jer neima pitanja, o kojem bi se težje odlučilo, nego li ob ovom.

B. A ja opet mislim, da to nije tako lahko u nijednom pitanju, kao što je u ovom; jer je ono gotovo jednoglasno već i riešeno.

A. Javno mnenje može se i promjeniti; pa počem se pozna, da li je sabor izraz javnoga mnenja ili nije?!

B. Po izbornom redu i po slobodi izbora! Svaka je vlada

ovlaštena stranka, a kao takovoj prosto bilo nastojati o tom, da svojim mnenjem prodre; lati li se izvanrednih ili nezakonitih sredstvah, neće lje nikoga zasjeniti.

A. Vaši nazori valjadu za Platonovu republiku, al nevaljadu za praktični pozitivni život.

B. Ja svoje nazore držim za temeljna načela pravne države, te se nadam, da će na skoro doći vrieme, gdje će u europejskom životu narodah steći praktičnu i svestranu vriednost. Budite vi praktični, a ja ću ostati u carstvu ideah, al u onom smislu, u kojem vi shvaćate praktični a ja idealni život. Vi se neprestano branite nepraktičnošću, idealnošću i pretjeranošću opozicionalnih zahtjevah, govorite o nečistih namjerah, taštih težnjah, osobnih motivih; meni se čini, da se s toga mora sumnja poroditi, da neimate valjanih razlogah; neće dakle biti s gorjega, ako se ovaj razgovor svede na proste stavke, gdje se pitanje o pravu može preskočiti, jer sam vam i onako obrekao, da ću ostati na polju oportuniteta. Vi velite: veljački je ustav nepromjenjiv čin, Hrvatska će dobiti, ako pristane nanj, dakle neka pristane. Ja velim: Nego majorem, nego minorem, ergo et consequentiam. Nu ako bih veljački ustav i hotio priznati za noli me tangere, to bi se odtuda samo ova posljedica izvesti mogla, da se o tom radi, budući da na samoj stvari i onako nemožemo ništa promjeniti, hoćemo li se pokoriti svojom privoljom ili brez nje; ja bi rekao da brez privolje, jer ta privolja nebi bila za drugo, nego da se s uštrbom našega, ako baš tako hoćete, idealnoga prava, ilustriraju njekoje osobnosti; a da su nam one još tako mile i drage — ova bi ciena ipak prevelika bila!
